

## 1.2 Tresty ako motivačné činitele

Základom dosiahnutia výchovných cieľov je aplikácia výchovných metód, ako sú vysvetľovanie, presvedčovanie, kladenie požiadaviek, osobný príklad vychovávateľa alebo hodnotenie. Použitie výchovnej metódy vždy závisí od konkrétnej situácie, od osobnosti vychovávateľa a vychovávaného, od ich vzájomného vzťahu a podmienok výchovy.

Medzi jedny z najčastejšie využívaných výchovných metód patria tresty, pomocou ktorých môže vychovávateľ hodnotiť určité správanie. V najširšom zmysle slova môže byť pre človeka trestom frustrácia ktorejkoľvek z jeho aktualizovaných potrieb. Vo výchovnom procese sú tresty definované z užšieho hľadiska ako zámerne navodené následky nespĺnenia stanovených požiadaviek (Kern, 1999).

Podstatou trestu je spájanie nevhodného správania s nepríjemnými zážitkami, ktoré modifikujú danú činnosť ako nežiaducu. Nepríjemné zážitky vyplývajú z frustrácie niektorej potreby, napríklad slovné pokarhanie vyvoláva frustráciu potreby uplatnenia, telesný trest spôsobuje frustráciu biologických potrieb (Bastian, 1995).

Cieľom trestu je ukázať dieťaťu nesprávnosť jeho konania alebo činnosti, zabrániť opakovaniu nevhodného správania alebo činnosti a zároveň spôsobiť jeho mravné očistenie, nápravu a upevnenie charakteru (Uhl, 1996).

Tresty svojím pôsobením patria medzi motivačné činitele, ktoré sú súčasťou motivačného systému osobnosti. Motivácia správania človeka môže vychádzať z vnútornej pohnútky (potreby) alebo z vonkajšieho popudu (incentívy). Dieťa môže sledovať televíziu preto, lebo sa nudilo a nemalo dostatočne uspokojenú potrebu aktivity, alebo preto, že ho zaujal film, ktorý vzbudil túto potrebu.

Incentívy sú vonkajšie podnety, javy, udalosti, ktoré majú schopnosť vzbudiť a väčšinou uspokojiť potreby človeka. Existujú pozitívne incentívy, ktoré povzbudzujú isté správanie, t. j. odmena, a negatívne incentívy, ktoré brzdia správanie, t. j. trest (Hrabal et al., 1989).

Vzbudením potreby vzniká motív ako dôvod, pre ktorý človek začína konať určitým spôsobom. Motívy sa vytvárajú vo vzájomnej interakcii potrieb a incentív a sú v úzkom vzťahu k správaniu človeka. Motívom môže byť všetko, čo človeka aktivizuje, čo je bezprostrednou príčinou

## 2 ● POHĽAD NA TRESTY V SPOLOČENSKOM KONTEXTE

**S**lovo trest vyvolá väčšinou predstavu vlastných zážitkov a skúseností z detstva spojených s udelením trestu. Najčastejšie si predstavíme domáce väzenie, zákaz obľúbenej aktivity alebo zaucho, ktorými sme kedysi v pozícii dieťaťa boli trestaní, alebo, naopak, potrestali nimi svoje vlastné deti.

Nesúhlas, krik, zákaz predstavujú metódy hodnotenia negatívnych prejavov správania alebo konania. Cieľom negatívneho hodnotenia je upozorniť na nedostatky v správaní alebo na nedodržiavanie a porušovanie noriem a pravidiel či nesplnenie stanovených úloh. Správne aplikovaný trest by mal dieťa nabádať k náprave správania a konania (Matějček, 2007).

Pri porovnaní trestu s odmenou je prirodzené, že človek viac túži po odmene, pretože odmena je viac motivujúca a inšpirujúca. Trest môže síce tiež v istých špecifických výchovných situáciách motivovať a povzbudiť, ale zároveň je aj výrazne stresujúci, ponížujúci a zahanbujúci. V kontexte humanisticky orientovanej výchovy by sa pri výchove dieťaťa tresty nemali používať vôbec.

Tresty ako metódy sú súčasťou viacerých vedných disciplín. I keď ich podstata je rovnaká v zmysle negatívneho hodnotenia, každá veda má vlastné špecifické pohľady na tresty prejavujúce sa v ich diferenciách.

### Spoločenské vedy

Všeobecne sa pojem **trest** z hľadiska spoločenských vied chápe ako akýkoľvek negatívny podnet vyvolávajúci u človeka nepríjemný pocit alebo bolesť. V tejto súvislosti sa trest definuje ako „prostriedok výchovy alebo kontroly správania, ktorý využíva negatívne podnety od negatívneho hodnotenia až po fyzický trest“ (Kiczko, 1997, s. 264).

### **Francúzsko**

Vo Francúzsku patrí v súčasnosti uplatňovanie telesných trestov vo výchove k bežným výchovným metódam v rodinnom prostredí. Viaceré snahy o uzákonenie zákazu používania telesných trestov boli dosiaľ neúspešné. Táto tendencia je zaiste ovplyvnená aj názormi odborníkov, ktorí tvrdia, že použitie telesných trestov je vhodná výchovná metóda pri korekcii nesprávneho správania detí. Zároveň však dodávajú, že telesný trest nesmie byť príliš silný ani trvať príliš dlho.

Ako prezentujú výskumné zistenia, deväť z desiatich rodičov vo Francúzsku uviedlo, že svoje dieťa už telesne potrestali. Rodičia odôvodňujú použitie telesného trestu vlastnými skúsenosťami. Až 95 % z nich tvrdí, že aj ich rodičia v detstve trestali, a 64 % z nich si myslí, že oprávnene. „Výchovné plesnutie ešte u nikoho nevyvolalo ťažké psychické poruchy, samozrejme, za predpokladu, že trest je len zriedkavý a sprevádza ho vysvetlenie“, odôvodňujú aplikáciu telesných trestov vo výchove jeho zástancovia (Niewerth, 2009).

Podporovatelia výchovného násillia zdôrazňujú, že primárna zodpovednosť rodičov za výchovu detí je základný fundament spoločnosti. Tvrdia, že nikto nemá právo zasahovať do súkromnej sféry výchovy v rodine a zakazovať rodičom telesne trestať vlastné deti. Kritici fyzického trestania však upozorňujú, že Francúzsko ostáva s týmto názorom v rámci Európy postupne osamotenou krajinou (Niewerth, 2009).

### **Veľká Británia**

Vo Veľkej Británii dlhý čas prevládal názor, že fyzické tresty sú nevyhnutná súčasť výchovy a výchova bez telesných trestov by bola neefektívna.

Postupne sa začali viesť diskusie o uzákonení zákazu používania telesných trestov v rodinách i na školách. V kontexte týchto diskusií však viacerí pedagógovia i psychológovia nesúhlasili s uzákonením zákazu fyzického trestania vo výchove. Svoj postoj odôvodňovali názorom, že odstránenie telesných trestov by znamenalo oslabenie pozície učiteľa i rodiča v čase nárastu disciplinárnych problémov detí. Tvrdia, že štát by nemal zasahovať do výchovného pôsobenia rodiny a výchovné rozhodnutia by mali byť ponechané rodičom. Podobnú možnosť uplatnenia vlastných

## Pravek

V období praveku dochádza k postupnej premene výchovných konceptov v zmysle zmeny spontánnej výchovy na výchovu zámernú s vymedzenými výchovnými cieľmi. V tomto období sa kládol veľký dôraz na mravnú výchovu a prísnu disciplínu, na striktné dodržiavanie prijatých morálnych zásad, zákazov a plnenie príkazov. Pri nedodržiavaní zákazov a neplnení príkazov mohol člena družiny postihnúť trest, ktorým bolo vylúčenie z družiny. Telesné tresty sa u väčšiny predhistorických kmeňov nepoužívali. Iniciačné útrapy, napríklad pobyt v blízkosti dravej zveri, vystavenie slnečným páľavám alebo mrazom, hladu, bitiu či vydlabávanie zdravých zubov sa považovali za prejavy hrdinskosti a mužnosti, nie za trestajúce opatrenia (Srogoň, 1986).

## Starovek

### *Mezopotámia a Egypt*

Nedostatočná usilovnosť a snaha detí alebo nedodržiavanie pravidiel správania alebo disciplíny boli v tomto období na dennom poriadku. Ako trest sa používalo slovné pokarhanie, výčitka v zmysle podpory žiaduceho správania. Vo výchove sa uplatňovali aj telesné tresty alebo domáce väzenie. Telesnému potrestaniu však zvyčajne predchádzalo napomenutie alebo apel na česť, porozumenie alebo vek dieťaťa, napríklad: „Prestaň! Buď mužom!“ alebo „Buď ctižiadostivý! Nezaostávaj za spolužiakom!“ (Volk, 1996).

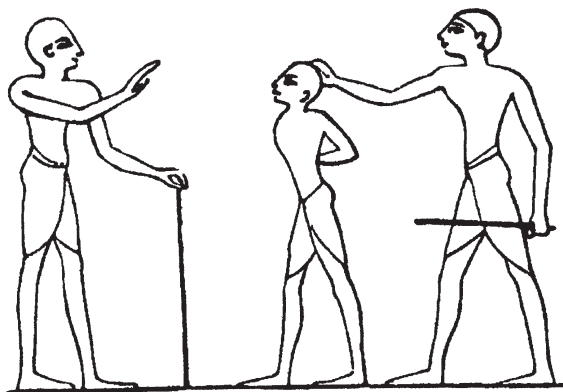
Význam telesného potrestania najlepšie dokumentujú výroky z vtedajšieho obdobia: „Chlapci majú uši na chrbte, preto najlepšie počujú vtedy, keď sú bití po chrbte.“ Telesné tresty sa v tomto období síce vo výchove detí uplatňovali, ale nepovažovali sa za vhodnú výchovnú metódu a ich použitie nebolo ideálne riešenie. Telesné tresty sa označovali ako disharmonické a ich použitie nebolo v zmysle „ultima ratio“.

Rozdiely vo výchovných preferenciách badať medzi výchovou v rodine a škole. Samotní rodičia správne pochopili nezmyselnosť a neúčinnosť fyzického trestania: „Stále ťa biť a biť, sám som z toho smutný. Radšej ti ponechám voľnosť a slobodu“ (Volk, 1996).

Ale zatiaľčo v rodine bola snaha vyhýbať sa telesnému násiliu, v prostredí školy sa telesné tresty aplikovali. V sumerských a egyptských školách písania bolo bitie prútom alebo bičom z hrošej kože jednou z naj-

častejšie používaných výchovných metód. Bežným trestom bolo aj zväzovanie nôh detí. Deti boli trestané za každý priestupok, napríklad za hovorenie bez vyzvania, za premiestnenie sa bez súhlasu, za neskorý príchod, za pitie vody bez povolenia, za neupravené písmo a pod. (Schneider, 2000).

Ďalšími dôvodmi bola lenivosť, nekoncentrovanosť, nestálosť alebo roztopašnosť detí. Predovšetkým lenivosť sa považovala za významný priestupok, čo dokazujú i výroky: „Deň nesmiem premárniť, ináč ma môj majster zbije.“ V mimoriadnych prípadoch sa deti trestali 60 ranami s trestajúcim nástrojom, tzv. dubdimmu. V prípade neúčinnosti napomenutia, vyhrážania alebo telesného trestu sa uplatnil vo výnimočných prípadoch trest v podobe obmedzenia pohybu v zmysle domáceho väzenia (dlhodobo, napríklad na dva mesiace), niekedy sa museli použiť aj putá (Volk, 1996).



Obr. 5 Telesné trestanie v Egypte

Zdroj: Schneider, 2000, s. 1.

Telesné trestanie v tomto období (obr. 5) dokumentujú mnohé zachované školské texty z vtedajšej doby. „Nebuď lenivý ani jeden jediný deň, ináč budeš bitý,“ uvádza sa v papyruse Anastasi III z Egypta z 2. tisícročia pred Kristom. Ďalší egyptský papyrus Lansing spomína nasledujúci príklad: „Ako dieťa som vyrástol po tvojom boku, bil si ma po chrbte a tak si ma učil.“ Skutočnosť, že telesné tresty boli na dennom poriadku, potvrdzuje i ďalší text: „Zobudte ma skoro ráno, nechcem prísť neskoro do školy, pretože potom ma učiteľ zbije“ (Schneider, 2000, s. 5).

Rodičia **Yurokov** (Yurokovia – indiáni zo západného pobrežia USA) trestajú deti už v ranom detstve. Zameriavajú sa na to, či je dieťa schopné zopakovať niečo, čo mu rodičia povedali deň predtým. Veľký dôraz sa kladie na kultúru stolovania a uplatňuje sa verbálno-intencionálna výchova vyjadrená napríklad príkazmi: „Jedz pomaly!“, „Nikdy si neber jedlo bez opýtania!“ alebo „Nejedz medzi hlavnými jedlami!“. Počas stolovania sa dodržiava prísny „zasadací poriadok“. Medzi rodičmi je vždy jedno voľné miesto pre prípadného hosťa, dievčatá sedia pri matke, chlapci pri otcovi. Význam týchto výchovných opatrení, ktoré sa musia dodržiavať pri stolovaní, je zdôraznený zákazom rozprávať pri jedle.

### Južná Amerika

V **Mexiku** sa výchova diferencuje na základe sociálneho postavenia rodiny v spoločnosti. Výchova v slumových rodinách uplatňuje formy zjavne neodôvodnenej autority a násilia voči deťom. Otec stanovuje svoje výchovné pravidlá a ich mieru podľa skúseností z vlastnej výchovy, predovšetkým je ovplyvnený výchovným pôsobením svojho otca. Využívajú sa časté telesné tresty s použitím najrôznejších predmetov. Prevláda tu názor o neomylnosti a jednoznačnosti správnych výchovných postupov rodičov vo viacerých oblastiach života. V tomto zmysle sa často prenášajú negatívne rodinné tradície z generácie na generáciu.

Kruté tresty zažívajú aj deti kmeňov v **starom Mexiku**. Bežným druhom výchovného trestu je pichanie trnmi alebo bičovanie žihľavou.

Výchovné opatrenia rodičov Indiánov z **južného Čile** zdôrazňujú nestráť deti odobratím jedla, pretože dieťa má právo na výživu. Za správny považujeme ich názor, že rodičia by mali s deťmi odmalička komunikovať a tráviť spolu čo najviac času. Pri nevhodnom správaní rodičia dieťa najskôr napomenú, až potom siahnu po treste, väčšinou využívajú telesný trest.

Chlapci a dievčatá z kmeňa Indiánov Yequana na hraniciach **Venezuely** a **Brazílie** sú veľmi dobre vychovaní. „Zdá sa, ako keby tu neexistovala výchova v našom zmysle slova a tresty sú tu prakticky neznáme. Rodičia pristupujú k deťom ako k seberovným partnerom a akceptujú ich ako samostatné individuálne osobnosti, ktorým nemusia bezpodmienečne vštepovať svoju vôľu.“ (Renner, 2001)

## 5 ● TRESTY Z HĽADISKA EMPIRICKÉHO VÝSKUMU

**P**rvú etapu empirického výskumu s fokusom na trestanie v rodinnej výchove sme začali realizovať v rokoch 2003 – 2005, pričom v rokoch 2010 – 2012 sme uskutočnili doplňujúci výskum. Výskum sme zrealizovali v dvoch krajinách – v Slovenskej republike a v Nemeckej spolkovej republike. Ďalšie etapy realizujeme postupne a priebežné výsledky aktualizujeme.

Výskumným zámerom bolo porovnať vybrané aspekty problematiky trestania v Slovenskej republike a Nemeckej spolkovej republike. Tieto krajiny sa vyznačujú istými diferenciami z hľadiska výchovných tendencií a sú determinované pôsobením historických, filozofických i ekonomických podmienok v širších súvislostiach. V Nemecku sa deti skôr osamostatňujú, celkovo trávia s rodičmi menej času, rodičia menej trestajú a uplatňuje sa tu skôr liberálna výchova. Preferovanie liberálneho štýlu vo výchove v Nemecku súvisí tiež s historickým vývojom. V povojnovom období sa uplatňovala veľmi prísna autoritatívna výchova, telesné trestanie bolo prirodzenou súčasťou výchovy. V súvislosti s výsledkami viacerých výskumov, ktoré potvrdili nežiaduce účinky autoritatívnej výchovy na rozvoj osobnosti dieťaťa, a tiež so zmenou spoločenských podmienok sa do popredia postupne dostávajú snahy o nenásilnú výchovu. V roku 2000 bol v Nemecku schválený zákon o nenásilnej výchove, ktorý rodičom zakazuje používanie nielen fyzických, ale i psychických foriem trestov (Späth, 2002).

Rodičia na Slovensku majú pri výchove detí autonómne postavenie v zmysle výberu a uplatnenia primeraných výchovných metód a prostriedkov bez ohrozenia zdravia, dôstojnosti, duševného, telesného a citového vývoja dieťaťa. Konkrétna forma a preferovaný druh výchovných metód je v právomoci rodičov, pričom sú limitovaní z hľadiska miery primeranosti (zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine). Napriek pozitívnemu vplyvu týchto zmien v zmysle premeny autoritatívneho výchovného štýlu na

Zo 120 respondentov z Nemeckej spolkovej republiky bolo 40 % vo veku 16 rokov, 29,2 % malo 15 rokov, 20,8 % uviedlo vek 17 rokov, 8,3 % respondentov bolo 18-ročných a najmenej len 1,7 % uviedlo vek 19 a viac rokov.

Tabuľka 4 **Počet rodičov**

Typ školy	SR		NSR	
	n	%	n	%
Gymnázium	60	42,6	21	22,8
SOŠ/Realschule	44	31,2	45	48,9
SOU/Hauptschule	37	26,2	26	28,3
<b>Spolu</b>	<b>141</b>	<b>100,0</b>	<b>92</b>	<b>100,0</b>

Rodičom sme distribuovali 190 dotazníkov v Slovenskej republike a 120 dotazníkov v Nemeckej spolkovej republike prostredníctvom ich detí – študentov stredných škôl. Tu bola návratnosť výrazne nižšia – na Slovensku 74,2 % a v Nemecku 76,6 %. Do výskumného spracovania sme mohli zaradiť 141 dotazníkov od rodičov v SR a 92 rodičovských dotazníkov z Nemecka.

Výskumu sa zúčastnilo 141 rodičov zo Slovenskej republiky, pričom najväčšie zastúpenie až 42,6% mali rodičia detí študujúcich na gymnáziu, ďalej to boli rodičia detí na SOŠ (31,2 %) a na SOU (26,2 %). Pri respondentoch z Nemecka mali najväčšie zastúpenie, až 48,9 % rodičia detí študujúcich na Realschule, 28,3 % bolo rodičov detí navštevujúcich Hauptschule a 22,8 % predstavovali rodičia detí študujúcich na gymnáziu.

***Pozn.:** Výskum bol realizovaný v období, keď stredné odborné učilištia boli samostatným typom škôl.*

Z celkového počtu 282 rodičov zo Slovenskej republiky bolo najviac 43,6 % zastúpených vo vekovej kategórii 30 až 40 rokov; 43,3 % bolo vo vekovom rozmedzí 41 – 50 rokov a rodičov nad 51 rokov bolo 8,2 %. 5 % respondentov svoj vek neuviedlo.



## 2. hypotéza

Hypotéza 0: Rodičia nevyužívajú pri výchove viac tresty obmedzujúce slobodu dieťaťa ako verbálne tresty.

Hypotéza 1: Rodičia využívajú pri výchove viac tresty obmedzujúce slobodu dieťaťa ako verbálne tresty.

Výskumné dáta zamietajú hypotézu 0 a potvrdzujú hypotézu 1. Uvádzame výsledky podľa odpovedí rodičov.

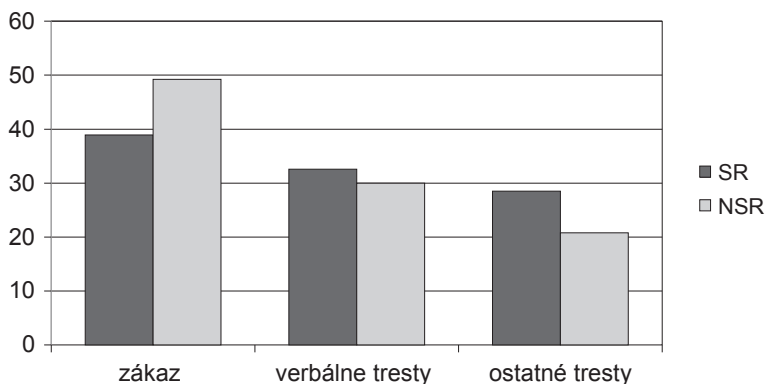


Diagram 2 **Druhy trestov**

38,9 % rodičov zo Slovenskej republiky a 49,2 % rodičov z Nemeckej spolkovej republiky uplatňuje ako trest zákaz venovať sa obľúbeným činnostiam, zákaz stretávať sa s priateľmi, tzv. domáce väzenie. Rodičia vychádzajúc zo skúseností s týmto trestom predpokladajú, že deti si uvedomujú, že ak im zakážu ich obľúbenú aktivitu, napríklad počítač, televíziu, smartfón, alebo im nedovolia ísť von a stretávať sa s priateľmi, bude to mať pre ne negatívne dôsledky. Ak rodičia zakážu deťom činnosti predstavujúce pre ne významné hodnoty, budú sa snažiť určité správanie v budúcnosti neopakovať. Podľa rodičov je tento druh trestu najúčinnjší, pretože má okamžitý dosah na dieťa. Tým, že rodičia dieťaťu zakážu tú činnosť, ktorú má najradšej, budú predpokladať vyhnutie sa danému správaniu a v tomto zmysle nápravu nevhodného správania. Zároveň ide pre rodičov o relatívne jednoduché riešenie. Negatívom je skutočnosť, že

# ZÁVER

Rodina predstavuje nevyhnutný determinant zdravého vývinu, tvorby morálneho profilu a formovania charakteru osobnosti dieťaťa. Súčasná výchovná realita spôsobuje, že rodičia sa neraz nachádzajú na rozhraní medzi požiadavkami nenásilnej, beztrestnej výchovy a výchovnou skutočnosťou. Dochádza ku konfrontácii aktuálne uplatňovaných výchovných metód s tradičnými výchovnými postupmi. Môžeme predpokladať, že hoci sa rodičia snažia vo výchove dodržiavať humanistické zásady pri výchove, realita života i výsledky nášho výskumu potvrdili, že v mnohých rodinách v súčasnosti sa napriek pozitívnym zmenám legislatívneho i morálneho charakteru stále aplikujú aj negatívne výchovné metódy. Z výsledkov výskumných zistení vyplynulo, že v súčasných rodinách sa uplatňujú zákazy, napomínanie, hrozby, ignorovanie. Vychováva sa aj formou aplikovania negatívnych emocionálnych trestov, ako sú ponižovanie, urážajúce nadávky, krik, nevšímavosť, zanedbávanie alebo aj pomocou fyzických trestov. Tieto a mnohé iné negatívne sankcie sú v rozpore so základným právom dieťaťa na rešpektovanie jeho osobnosti (Koldeová, 2003).

Závery nášho empirického výskumu majú charakter rôznorodých odporúčaní:

- Zameranie pozornosti a vyzdvihovanie výchovy z globálneho hľadiska so zdôraznením významu výchovy k manželstvu a rodičovstvu.
- Tvorba preventívnych opatrení, pretože v mnohých prípadoch absen-tuje dostatočné poučenie o negatívnych následkoch telesného násilia, ktoré môže ľahko prejsť až do zneužívania detí.
- Preferovanie alternatívnych stratégií, napríklad metódy logických dôsledkov, pri riešení nevhodného správania detí vo všetkých výchovných prostrediach.
- Rešpektovanie práv detí a uplatňovanie výchovy bez použitia násilia, ako vyplýva z Dohovoru o právach dieťaťa, resp. dodržiavanie zákonom stanovených zákazov fyzických trestov vo výchove v konkrétnych krajinách.